

«Η Επανάσταση μπορεί να αξιολογηθεί από τους θεσμούς που δημιούργησε»

Ο καθηγητής Γιάννης Μηλιός μιλάει στο NEWS 24/7 και τον Θανάση Κρεκούκια για τη γέννηση του ελληνικού έθνους, την Επανάσταση του 1821 και το κράτος της, τη Μεγάλη Ιδέα.

Το βιβλίο του Γιάννη Μηλιού, *1821. Ιχνηλατώντας το Έθνος, το Κράτος και τη Μεγάλη Ιδέα*, ξεκινάει με ένα ερώτημα που αν και βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας δεν το βλέπουμε: πώς και η Ελληνική Επανάσταση κηρύχθηκε, από τον ίδιο τον αρχηγό της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρο Υψηλάντη, τόσο μακριά από την Ελλάδα, στη σημερινή Ρουμανία; Ξεκινώντας από το ερώτημα αυτό ο συγγραφέας ξετυλίγει την ανάλυσή του για τον εθνικισμό και το έθνος, τον Ρήγα και τη Φιλική Εταιρεία, τον κοινωνικό χαρακτήρα της Επανάστασης και του πρώτου ελληνικού κράτους, τις πολιτικές τάσεις και τους ταξικούς ανταγωνισμούς το 1821 και μετά, τη διεθνή διάσταση της Επανάστασης και τις Μεγάλες Δυνάμεις.

1. Ας αρχίσουμε από τα προ της Επανάστασης. Ποιους θεωρούσαν Έλληνες ο Ρήγας και ο Ανώνυμος ο Έλληνας της *Ελληνικής Νομαρχίας*;

Ο Ρήγας, σαφώς επηρεασμένος από τις ιδέες της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, πρότασε ένα πολιτικό-πολιτειακό περιεχόμενο στην έννοια Έλληνας: *όλοι οι κάτοικοι της υπό ίδρυση Ελληνικής Δημοκρατίας*, ανεξαρτήτως θρησκείας ή γλώσσας θα είναι Έλληνες. Στο «Σύνταγμά» του, που επιγράφεται «Νέα πολιτική διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης, της μικράς Ασίας, των μεσογείων νήσων, και της Βλαχομογδανίας» (1797) σημειώνει χαρακτηριστικά: «Η Ελληνική δημοκρατία είναι μία, με όλον οπού συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας. [...] Ο ελληνικός λαός, τουτέστιν ο εις τούτο το βασίλειον κατοίκων, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης, διαμοιράζεται εις πρώτας συναθροίσεις εις τας τοπαρχίας [...] δια να βάλη εις πράξιν την αυτοκρατορικήν εξουσίαν του». Αναφερόμενος στις γλώσσες και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατοίκων του μελλοντικού ελληνικού κράτους γράφει: «Ο αυτοκράτωρ λαός είναι όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου τούτου χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι, και κάθε άλλον είδος γενεάς». Εντούτοις, για όσους δεν (θα) κατοικούν σε αυτό το (υπό ίδρυση) κράτος, την «Ελληνική Δημοκρατία», προτάσσει κριτήρια γλώσσας και θρησκείας: «Εκείνος που ομιλεί την απλήν ή την Ελληνικήν γλώσσαν, ας διατρίβη και εις τους αντίποδας (επειδή το ελληνικόν προζύμι εξαπλώθη και εις τα δύο ημισφαίρια), είναι έλλην και πολίτης. Εκείνος οπού είναι χριστιανός, και δεν ομιλεί την απλήν ή την Ελληνικήν· αλλά μόνον βοηθοί την Ελλάδα, είναι πολίτης». Θεωρεί δηλαδή Έλληνες όσους έχουν μητρική γλώσσα τα ομιλούμενα ελληνικά («την απλήν»), ή γνωρίζουν την αττικίζουσα καθαρεύουσα («την Ελληνικήν») που χρησιμοποιείτο στις εμπορικές συναλλαγές, όπως επίσης από την ορθόδοξη εκκλησία, και διδασκόταν στις διάφορες σχολές, στις οποίες φοιτούσαν οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

(ανεξαρτήτως μητρικής γλώσσας). Για όσους δεν γνώριζαν καμία από αυτές τις εκδοχές της ελληνικής γλώσσας, παραμένει το πολιτικό κριτήριο: «βοηθοί την Ελλάδα». Παράλληλα, ενώ αναφέρεται «σε κάθε είδος γενεάς», θεωρεί όλους τους (μελλοντικούς) πολίτες της υπό ίδρυση Ελληνικής Δημοκρατίας «απογόνους» των αρχαίων Ελλήνων: «Ο λαός απόγονος των Ελλήνων οπού κατοικεί την Ρούμελην, την μικράν Ασίαν, τας μεσογείους νήσους, την Βλαχομπογδανίαν, και όλοι όσοι στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού».

Τα πράγματα με τον συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* (1806) είναι πιο απλά. Κατ' αυτόν, Έλληνες είναι όλοι οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γράφει ο Ανώνυμος Έλλην χαρακτηριστικά: «Το Οθωμανικόν βασίλειον εις την Ευρώπην διαιρείται εις τας ακόλουθους δεκατρείς επαρχίας, δηλαδή Βλαχίαν, Μολδαβίαν, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μπόσναν, Δαλματίαν, Αλβανίαν, Ήπειρον, Θεσσαλίαν, Λειβαδίαν, Πελοπόννησον, Μακεδονίαν και Ρούμελην. Οι κάτοικοι δε είναι σχεδόν δέκα οκτώ μυλλιούνια, μαζί με τους Νησιώτας του Αρχιπελάγους. Οι δε χριστιανοί προς τους Οθωμανούς, είναι ως το 115 προς το 29 [...] Τόσον πλήθος Ελλήνων, ω αγαπητοί, πώς άραγε να ζη;».

2. Με ποιες μορφές παρουσιάζεται, αναπτύσσεται και λειτουργεί ο ελληνικός εθνικισμός από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα μέχρι και τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους;

Καταρχάς πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι δεν είναι το έθνος που παράγει τον εθνικισμό, αλλά αντίστροφα, ο εθνικισμός παράγει το έθνος. Το έθνος (ο εθνικισμός) αποτελεί ένα ιστορικό φαινόμενο της εποχής μετά τη Γαλλική Επανάσταση, δηλαδή, από ιστορική άποψη, ένα φαινόμενο σχετικά πρόσφατο. Συνιστά μια μορφή συνοχής των πληθυσμών, μια κοινωνική σχέση, που διαμορφώθηκε εντός των περιοχών όπου είχε κυριαρχήσει ο καπιταλισμός, αλλά δεν ταυτίζεται με το καπιταλιστικό κράτος και τον καπιταλισμό, ούτε βέβαια «κατασκευάζεται» αποκλειστικά και μονομερώς από το καπιταλιστικό κράτος. Το έθνος συνδέεται εξίσου με μια συγκεκριμένη «στράτευση» των κυριαρχούμενων από το κεφάλαιο τάξεων και αποτελεί αποφασιστικό όχημα υπαγωγής τους στις στρατηγικές του καπιταλιστικού κράτους.

Ο εθνικισμός, ο οποίος δημιουργεί το έθνος, είναι ακριβώς η «εθνική πολιτικοποίηση» των πληθυσμών μιας περιοχής ή ενός κράτους, που «απαιτούν» ταυτόχρονα πολιτικά-συνταγματικά δικαιώματα και μια (εθνικά) «καθαρή» κρατική επικράτεια. Το έθνος συνδέεται έτσι με το (αστικό) κράτος διότι αποτελεί απαίτηση στο κράτος (και για κράτος, όσο αυτό δεν υπάρχει). Οι πληθυσμοί, την εποχή των εθνών, «αντιπροσωπεύονται» πλέον στο (αστικό) κράτος ως πολίτες. Πριν την εποχή των εθνικισμών, δηλαδή πριν την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση, οι πληθυσμοί των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών αποτελούσαν υπηκόους των οποίων η υπαγωγή στην εξουσία διαμεσολαβείτο από διαφορετικούς πολιτικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς (θρησκεία, όρκοι στον μονάρχη ή στους άρχοντες-πατρικούς, συστήματα «προνομίων» κλπ.). Στην δική μας περίπτωση, της Επανάστασης, Έλληνες ήταν εκείνοι οι ορθόδοξοι πληθυσμοί (ελληνόφωνοι, αλβανόφωνοι, βλαχόφωνοι ...) που είχαν πολιτικοποιηθεί εθνικά, που από «Ρωμαίοι», όπως αυτοορίζονταν μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα οι ορθόδοξοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχαν μετασχηματιστεί σε Έλληνες και αγωνίζονταν για «εθνική ελευθερία» και «φώτα», δηλαδή για ένα ανεξάρτητο

συνταγματικό-δημοκρατικό κράτος, που θα ανασυστήσει, όπως πίστευαν (και διακήρυσσαν όλα τα επίσημα κείμενα της Επανάστασης), την κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας στη νέα εποχή.

Το αρχικό αφήγημα της ελληνικής εθνικιστικής ιδεολογίας, από την εποχή της *Ελληνικής Νομαρχίας* μέχρι χοντρικά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν διαφορετικό από το σημερινό. Ουσιαστικά από την εποχή της ακμής του ελληνικού Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα, αλλά με τρόπο καθολικό κατά την Επανάσταση, προβαλλόταν βέβαια η αντίληψη της *συνέχειας* του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα – η οποία ουδέποτε αμφισβητήθηκε από την επίσημη «εθνική ιστοριογραφία» μέχρι σήμερα. Εντούτοις, επρόκειτο για μια «διαφωτιστική» εκδοχή αυτής της αντίληψης, σύμφωνα με την οποία το ελληνικό έθνος έζησε στη «σκλαβιά» επί *δύο χιλιάδες χρόνια*: ο ελληνισμός ήταν ελεύθερος και μεγαλουργούσε στην αρχαιότητα (αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία κλπ.), για να υποταχθεί αρχικά στους Μακεδόνες και στη συνέχεια στους Ρωμαίους, κατόπιν στους Βυζαντινούς και τέλος στους Οθωμανούς βαρβάρους. Οτιδήποτε, δηλαδή, δεν είχε τη μορφή δημοκρατίας, από την οποία αντλούσαν το πρότυπό τους οι εθνικά πολιτικοποιημένοι πληθυσμοί, ήταν μια τυραννική κυριαρχία (επί των Ελλήνων και της Ελλάδας). Ο Κοραΐς για παράδειγμα έγραφε το 1819: «Ιδού η ζωγραφία μας, αφότου μας επάτησεν ο Φίλιππος έως το έτος 1453. Αλλάξαμεν δεσπότης διαφόρους, άλαλοι και ανόητοι καθώς αι αγέλαι των ζώων, δεν αλλάξαμεν όμως την αθλιότητα της καταστάσεως». Το κράτος που προκύπτει από το '21 θεωρείτο η «ανάσταση» του (αρχαίου) έθνους, ενώ όλο το ενδιάμεσο ιστορικό διάστημα αποτελούσε περίοδο εθνικής σκλαβιάς. Εντούτοις, το κυρίαρχο αυτό σχήμα παύει να είναι αποτελεσματικό όταν διαμορφώνονται πλέον, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά, ο βουλγαρικός, ο σερβικός και οι άλλοι βαλκανικοί εθνικισμοί: *αφενός* δεν μπορεί πλέον να ταυτίζεται ο Έλληνας με τον ορθόδοξο χριστιανό· *αφετέρου*, στον βαθμό που στα διεκδικούμενα από το ελληνικό κράτος εδάφη δεν κατοικούν μόνο (ούτε κατά κύριο λόγο) ελληνόφωνοι πληθυσμοί, πολύ δε περισσότερο πληθυσμοί με ελληνική εθνική συνείδηση, ζητούμενη ήταν πλέον η προαιώνια *ελληνικότητα του εδάφους*, και αυτό μπορούσε να το εξασφαλίσει μόνο η ιδέα της ελληνικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εφόσον υπάρχουν διαφορετικά έθνη-κράτη που διεκδικούν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απαιτείτο ναδειχθεί ότι, πριν την κάθοδο των Οθωμανών, στα διαφιλονικούμενα εδάφη υπήρχε ένα *ελληνικό κράτος*, το Βυζάντιο. Με τον τρόπο αυτό τεκμηριωνόταν ότι το νέο ελληνικό κράτος ήταν ο «νόμιμος» διεκδικητής των οθωμανικών εδαφών. Η επικράτηση της νέας «σχολής» των Ζαμπέλιου και Παπαρρηγόπουλου, βασικός άξονας της οποίας ήταν η «ελληνικότητα» του Βυζαντίου, μπόρεσε έτσι να κυριαρχήσει εύκολα, με την υποστήριξη της κεντρικής διοίκησης και του εκπαιδευτικού μηχανισμού του ελληνικού κράτους. Αυτό που άλλαξε επομένως στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ήταν οι πεποιθήσεις για τους όρους ύπαρξης και «σκλαβιάς» του ελληνισμού κατά τους αιώνες της ύπαρξής του. Με τον τρόπο αυτό εξασθένησε όμως το στοιχείο της «δημοκρατίας» ως συστατικό της «ελληνικότητας» και αποκτούσαν έδαφος θεοκρατικές, αυταρχικές κλπ. θεωρήσεις.

3. Τι θα μπορούσαμε να πούμε για τον ρόλο της Φιλικής Εταιρείας ως προς τα παραπάνω; Ειδικότερα, θα ήθελα να αναφερθείς στην εκτίμησή σου ότι οι ρίζες της Μεγάλης Ιδέας εντοπίζονται ήδη στις Προκηρύξεις που εξέδωσε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης τον Φεβρουάριο 1821 στη Μολδοβλαχία.

Η Φιλική Εταιρεία, η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εκκίνηση της Επανάστασης, υιοθετούσε ακριβώς την ιδέα του πρώιμου ελληνικού εθνικισμού, σύμφωνα με την οποία όλοι οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν Έλληνες. Σε μια από τις τρεις προκηρύξεις που εξέδωσε στη Μολδαβία ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στις 24/2/1821, δηλαδή αμέσως μετά την κήρυξη της Επανάστασης, η ιδέα αυτή διακηρύσσεται ρητά: «Ο Μωρέας, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Σερβία, η Βουλγαρία, τα Νησιά του Αρχιπελάγους, εν ενί λόγω η Ελλάς άπασα έπιασε τα όπλα, δια να αποτίναξη τον βαρύν ζυγόν των Βαρβάρων». Αυτή είναι ακριβώς η ρίζα της Μεγάλης Ιδέας: Υπαγωγή του συνόλου των εδαφών και πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο νέο ελληνικό κράτος – και θεώρηση αυτού του στόχου ως «απελευθέρωση» σκλαβωμένων Ελλήνων.

4. Ποια είναι τελικά η βασική ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας;

Είναι η ιδεολογία του εθνικιστικού *αλυτρωτισμού*. Δηλαδή η ιδεολογία ενός κρατικού επεκτατισμού, η απαίτηση για επέκταση των κρατικών συνόρων, που στηριζόταν στο επιχείρημα περί «απελευθέρωσης υπόδουλων αδελφών μας».

5. Πώς λειτούργησε ιδεολογικά η Μεγάλη Ιδέα από την εποχή της Επανάστασης μέχρι και τις μέρες μας; Διαφορετικά, η Μεγάλη Ιδέα πώς «οριοθετείται» σε σχέση με τα σύνορά της; Σύμφωνα με την αρχαία Ελλάδα ή σύμφωνα με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία;

Ο όρος Μεγάλη Ιδέα αποδίδεται συνήθως στον Ιωάννη Κωλέττη, στην ομιλία του κατά την *Εθνοσυνέλευση της Τρίτης Σεπτεμβρίου* (3/11/1843-18/3/1844). Ο Κωλέττης, αφού διαπιστώνει «πόσον εμακρύνθημεν της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας, την οποίαν εις αυτό του Ρήγα το τραγούδι είδομεν κατά πρώτον εκπεφρασμένην», σημειώνει: «ημείς, οίτινες φέροντες εις την μία χείρα την σημαίαν της θρησκείας, και εις την άλλην την της ελευθερίας *εκοπίσαμεν επί πολυετίαν διά την απελευθέρωσιν όλων εν γένει των ορθοδόξων χριστιανών*». Όπως είπαμε ήδη, ανεξάρτητα από τον όρο, η ιδέα της απελευθέρωσης «*όλων εν γένει των ορθοδόξων χριστιανών*» (που εθεωρούντο Έλληνες) ήταν κοινή στους Επαναστάτες. Τα «σύνορα» του ελληνικού κράτους τα οποία *αρχικά* απαιτούσε η Μεγάλη Ιδέα ταυτίζονταν με αυτά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πέραν του ότι η Ελληνική Επανάσταση ξεκίνησε, τον Φεβρουάριο του 1821 από τον ίδιο τον ηγέτη της Φιλικής Εταιρείας στη Μολδαβία και τη Βλαχία (δηλαδή στη σημερινή Ρουμανία), είδαμε ότι η «ελληνική επικράτεια» στην οποία αναφέρεται ο Ρήγας το 1897 είναι αυτή «της Ρούμελης, της μικράς Ασίας, των μεσογείων νήσων, και της Βλαχομπογδανίας».

Αλλά ακόμα κι όταν μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα γινόταν λόγος για ανασύσταση του Βυζαντίου, το «όραμα» δεν ήταν η ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως τέτοιας, όπως ορισμένοι υποστηρίζουν, αλλά η επέκταση των συνόρων ενός σύγχρονου συνταγματικού (αστικού) κράτους, μιας «ζηλευτής πολιτείας» ή «προτύπου Βασιλείου», στα *υποτιθέμενα γεωγραφικά όρια* της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Διότι πλέον, καθώς αναδύθηκαν και αναπτύσσονταν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι άλλοι βαλκανικοί εθνικισμοί, τα διεκδικούμενα «σύνορα της Μεγάλης Ιδέας» περιοριζόνταν. Χαρακτηριστική είναι εδώ η πραγματεία που εξέδωσε το 1866 στην Τεργέστη ο καθηγητής Νικόλαος Ι. Σαρίπολος (1817-1887), εκφράζοντας τις κυρίαρχες απόψεις του

ελληνικού κράτους μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, με τίτλο *Le passé, le présent et l'avenir de la Grèce* (Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ελλάδος). Στο έργο αυτό, το οποίο προφανώς απευθύνεται στο μορφωμένο ευρωπαϊκό κοινό και τους ευρωπαϊκούς φορείς εξουσίας, θέτει τις βασικές αρχές της ελληνικής «εθνικής στρατηγικής». Το νέο στοιχείο ως προς την αρχική σύλληψη της Μεγάλης Ιδέας ήταν η πρόταση ότι από τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα προέκυπταν και άλλα πλην της Ελλάδας κράτη, τα βασίλεια της Ρουμανίας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους, σύμφωνα με την ανάλυση-πρόταση του Σαρίπολου, θα περιλάμβαναν τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία «μέχρι τον Σκάρδο» (δηλαδή ολόκληρη τη σημερινή Βόρεια Μακεδονία) και τη Θράκη (Δυτική και Ανατολική). Στην Ελλάδα θα εντάσσονταν επιπλέον τα νησιά του Αρχιπελάγους και όλες οι ακτές της Μικράς Ασίας μέχρι τα στενά της Κιλικίας και της Συρίας όπως και η βόρεια ακτή της Μικράς Ασίας μέχρι την Τραπεζούντα.

Μετά τη δημιουργία του βουλγαρικού και του σερβικού κράτους τα διεκδικούμενα από τη Μεγάλη Ιδέα σύνορα περιορίζονται περαιτέρω, μέχρι βεβαίως το τέλος της μικρασιατικής εκστρατείας, το οποίο σηματοδοτεί και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας.

6. Πόσο μεγάλη ή/και σημαντική υπήρξε η κοινωνική δυναμική αυτού του ιδεολογικού κλίματος, που από κάποια στιγμή και μετά κωδικοποιήθηκε ως «Μεγάλη Ιδέα», στις δεκαετίες που ακολούθησαν την Επανάσταση;

Αναμφίβολα υπήρξε μεγάλη. Το έθνος είναι εξ ορισμού «πολιτικό», δηλαδή από την πρώτη στιγμή ύπαρξής του τοποθετείται στο εσωτερικό μιας (οιονεί) κρατικής επικράτειας. Με την έννοια αυτή το έθνος είναι «ο λαός ενός κράτους». Άλλοτε πρόκειται για τον μετασχηματισμό-«ολοκλήρωση» των υπηκόων (του «λαού» του μονάρχη ή του «λαού» μιας αριστοκρατικής πολιτειακής οργάνωσης) σε πολίτες, άλλοτε για τον «λαό» ενός «κράτους εν κράτει» που απαιτεί «ελευθερία» (κράτος) και δικαιώματα (όπως στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης). Καθώς το κράτος είναι εκεί για να εκφράσει τη «βούληση του έθνους», οι κοινωνικές διαφορές που διασχίζουν την κοινωνία συγκαλύπτονται. Για να το πω ορθότερα, το έθνος γίνεται «ενότητα των ανταγωνιστικών τάξεων», των εκμεταλλευτών και όσων υπόκεινται στην εκμετάλλευση, των εξουσιαστών και των εξουσιαζόμενων, και η ταξική σύγκρουση τίθεται εκτός ορατού πεδίου. Μάλιστα, όταν αυτή η ταξική σύγκρουση παίρνει ανοιχτές μορφές, όπως επανειλημμένα συνέβη στην ελληνική ιστορία, της αποδίδονται συχνά από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη χαρακτηριστικά που σχετίζονται με το έθνος: «ξενοκίνητη ανταρσία», «ξενόδουλη ολιγαρχία», «προδότες», κλπ.

Η Μεγάλη Ιδέα εξασφάλιζε, πέρα από την πειθάρχηση του πληθυσμού στην εξουσία, το απαραίτητο «λαϊκό έρεισμα» για την επεκτατική πολιτική του ελληνικού κράτους και «ανέβαζε» το αξιόμαχο του στρατού. Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι η Μεγάλη Ιδέα αποτελούσε ένα «λογικό ενδεχόμενο» ή μια αναμενόμενη προοπτική ακόμα και για μεγάλο μέρος της «κοινής γνώμης» των «πολιτισμένων» (δηλαδή καπιταλιστικών) χωρών της εποχής. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Γερμανού ιστορικού Ferdinand Gregorovius (1821-1891), ο οποίος έγραφε το 1889 στο βιβλίο του *Μεσαιωνική Ιστορία των Αθηνών*: «Το άστρο της Αθήνας, που ξανανεβαίνει στον ορίζοντα της ιστορίας, μπορεί να ξανασκοτεινιάσει απ' την Κωνσταντινούπολη, αν μετά την αποχώρηση των Οσμανλίδων από το Βόσπορο ξαναεμφανιστεί ο ελληνικός στρατός

στην Αγιασοφία και ξαναδημιουργηθεί ένα πολιτισμένο νεοελληνικό κράτος με κέντρο το Βυζάντιο, που θα τραβούσε σαν μαγνήτης τα ζωτικά πνεύματα της Ελλάδας» (ελλην. έκδοση 1994, εκδ. Κριτική, τ. Γ', σ. 470).

7. 200 χρόνια μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821, διατηρείται ακόμα η Μεγάλη Ιδέα στον Έλληνα και σε ποιο βαθμό;

Μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στον Σαγγάριο της Κεντρικής Ανατολίας και την ανταλλαγή πληθυσμών που ακολούθησε το τέλος του πολέμου, η Μεγάλη Ιδέα υπεστάλη. Ο ελληνικός εθνικισμός παίρνει κυρίως «αμυντικά» χαρακτηριστικά: «έξωθεν απειλές, ανάδελφον έθνος κλπ.». Εντούτοις, ο αλυτρωτισμός εμφανίζεται και πάλι, όταν κάτι τέτοιο το επιτρέπει η συγκυρία. Για παράδειγμα, αμέσως μετά τη γερμανική κατοχή διαμορφώθηκε ένα ισχυρό εθνικιστικό κλίμα που απαιτούσε την επέμβαση του ελληνικού στρατού στην Αλβανία για να προσαρτήσει εκ νέου (όπως έκανε το 1940-41) τη λεγόμενη «Βόρεια Ήπειρο», που τάχα «είναι ελληνική». Αλλά και μετά το 1989, η απαίτηση να αλλάξει όνομα η Δημοκρατία της Μακεδονίας και η «απόρριψη», δια συλλαλητηρίων, του νέου της ονόματος, Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, με το πρόσχημα ότι το όνομα αυτό συνιστά απειλή για την Ελλάδα, θα πρέπει να ερμηνευτεί ως «μετάθεση» (από την επικράτεια στο όνομα) του ελληνικού αλυτρωτικού επεκτατισμού.

8. Ας έρθουμε όμως στην Επανάσταση καθαυτή. Τι καθεστώς δημιούργησε;

Από την πρώτη στιγμή της κήρυξής της, η Ελληνική Επανάσταση διακήρυξε τον ριζοσπαστικό διαφωτιστικό-αστικό χαρακτήρα της. Και, από την πρώτη στιγμή, συγκρότησε αντίστοιχους αστικούς-αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, στην προοπτική ίδρυσης ενός συνταγματικού αστικού κράτους. Τα Συντάγματα που ψήφισαν οι Εθνοσυνελεύσεις του 1822, 1823 και 1827 καθιστούν απολύτως σαφή τον αστικό χαρακτήρα της Επανάστασης. Τα Συντάγματα και οι αντιπροσωπευτικές διαδικασίες που αυτά καθιέρωσαν είναι δηλωτικά για την ίδρυση ενός νέου, *ελληνικού, καπιταλιστικού* κράτους στις μέχρι τότε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου επικράτησε η Επανάσταση. Μάλιστα, το Σύνταγμα του 1827 είναι το δημοκρατικότερο που υπήρξε ποτέ στην Ελλάδα, αλλά ταυτόχρονα και το δημοκρατικότερο Σύνταγμα της εποχής σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ο Αλέξανδρος Σβώλος (1892-1956), ως καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, υποστηρίζει ότι «Το Σύνταγμα της Τροιζήνος είναι αξιοσημείωτον διά την αρτιωτέραν διατύπωσιν του συστήματος των ατομικών ελευθεριών (άρθ. 7 επομ.) και διότι [...] τονίζει το ηυξημένον τυπικόν κύρος του Συντάγματος». Στο Σύνταγμα αυτό ορίζεται ότι «Επαρχίαι της Ελλάδος είναι, όσαι έλαβον και θα λάβωσι τα όπλα κατά της Οθωμανικής δυναστείας [...] Η Κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος. Πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού, και υπάρχει υπέρ αυτού».

9. Με άλλα λόγια, δημιουργούνται τα θεμέλια του αστικού - καπιταλιστικού κράτους στην Ελλάδα;

Ακριβώς! Στο πολιτικό επίπεδο, η Επανάσταση διέλυσε τις μορφές τοπικής εξουσίας, έθεσε τα θεμέλια για τη συγκρότηση ενός τυπικά αστικού κρατικού μηχανισμού,

ανέδειξε και εγκαθίδρυσε αστικά κόμματα και συνεπώς μια τυπικά αστική πολιτική σκηνή, επέβαλε τις καπιταλιστικές δικαιοακές μορφές, το καπιταλιστικό δίκαιο. Στο ιδεολογικό επίπεδο, εξασφαλίστηκε η κυριαρχία των αστικών ιδεολογικών υποσυνόλων: ο εθνικισμός και η αστική πολιτική ιδεολογία κυριαρχούν πλέον σε σταθερή και μόνιμη βάση πάνω στις θρησκευτικές και κοινοτιστικές ιδεολογίες. Η χριστιανορθόδοξη ιδεολογία υποβάλλεται έτσι σε μια διαδικασία μετασχηματισμού, κάτω από την ηγεμονία των κυρίαρχων αστικών ιδεολογικών υποσυνόλων. Στο οικονομικό επίπεδο, διαμορφώνονται με την Επανάσταση οι όροι για τη σταθερή και μόνιμη κυριαρχία του κεφαλαίου, με το εμπορικό και ναυτιλιακό κεφάλαιο να αποτελούν τις επικρατούσες μερίδες του, αλλά και τη βάση για την επέκταση και διάχυση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στον χώρο της μεταποιητικής παραγωγής, όπως και των χρηματοπιστωτικών σχέσεων. Επιπλέον τίθεται σε κίνηση η διαδικασία γενίκευσης των σχέσεων ατομικής ιδιοκτησίας των αγροτών στη γη και εξασφαλίζεται η πρόσδεση της οικογενειακής αγροτικής οικονομίας στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και το αστικό κράτος. Ως εκ τούτου, διασφαλίζονται οι βασικές προϋποθέσεις για τη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου, δηλαδή για την καπιταλιστική μεγέθυνση, κάτι που έγινε εμφανές στις επόμενες δεκαετίες.

10. Ποιες υπήρξαν οι πολιτικές τάσεις και ο ταξικός ανταγωνισμός στην Επανάσταση – ως διαδικασία δημιουργίας του ελληνικού κράτους;

Την Επανάσταση κήρυξαν τα αρχοντικά στρώματα των περιοχών που εξεγέρθηκαν, δηλαδή *προεστοί* (στην Πελοπόννησο, στα νησιά και στη νοτιοανατολική Στερεά) και *οπλαρχηγοί-αρματολοί* (στη μεγαλύτερη έκταση της Στερεάς). Σημαντικό ρόλο στην περιοχή της Στερεάς έπαιξαν και οι *φιλελεύθεροι διανοούμενοι* (οι «πολιτικοί») που έσπευσαν στις επαναστατημένες περιοχές μετά την έκρηξη της Επανάστασης.

Η Επανάσταση στις περιοχές αυτές (Πελοπόννησος, Στερεά, νησιά) ήταν σε μεγάλο βαθμό επιτυχής κατά τα πρώτα τρία χρόνια του αγώνα, λόγω της στράτευσης στην ένοπλη πάλη μεγάλων μερίδων του πληθυσμού αγροτικών περιοχών και πόλεων. Αυτές οι επιτυχίες της Επανάστασης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους θα ήταν αδιανόητη χωρίς τη διάδοση στα πλατιά λαϊκά στρώματα της υπαίθρου και των πόλεων του εθνικισμού και των συνδεδεμένων μαζί του «διαφωτιστικών» ιδεών του συνταγματικού-δημοκρατικού (αστικού) κράτους. Όπως ήδη είπαμε, η γένεση του έθνους, ο εθνικισμός σημαίνει πάνω απ' όλα πολιτικοποίηση των λαϊκών στρωμάτων για την ένταξή τους, ως πολιτών, σε ένα κράτος που θα «είναι δικό τους», καθώς θα κατοχυρώνει τα δικαιώματά τους. Η πολιτική αυτή στράτευση φαίνεται από τη μεγάλη συμμετοχή του ανδρικού πληθυσμού στις ένοπλες συγκρούσεις. Τα λαϊκά στρώματα και ιδίως οι ένοπλοι, έχοντας προσχωρήσει στον εθνικισμό (στην εθνική ιδέα), συγκροτήθηκαν επίσης σε οιονεί πολιτική δύναμη που διαφύλασσε και στήριζε το ριζοσπαστικό-φιλελεύθερο θεσμικό πλαίσιο του κράτους της Επανάστασης. Από τις τάξεις τους αναδείχθηκαν νέοι πολιτικοί ηγέτες (όπως π.χ. ο Μακρυγιάννης), πέρα από τους προεστούς, τους αρματολούς και τους διανοούμενους. Ιδίως σε στρατιωτικό επίπεδο, αναδείχθηκε από τους ενόπλους της Επανάστασης μια νέα ηγεσία, η οποία σε πολλές περιπτώσεις υποσκέλιζε του οπλαρχηγούς που προέρχονταν από τα αρματολίκια. Από τις κοινωνικές δυνάμεις που εντάχθηκαν στην Επανάσταση και σε αναφορά με το

πλαίσιο θεσμικής-κρατικής τάξης που διαμορφώθηκε, αναδύθηκαν τρία πολιτικά ρεύματα:

Το «ομοσπονδιακό ρεύμα» εκφράστηκε κυρίως από τους προεστούς της Πελοποννήσου (εμβληματική φυσιογνωμία ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης), οι οποίοι με την έναρξη της ένοπλης σύγκρουσης συγκρότησαν την Πελοποννησιακή Γερουσία και αρχικά ήταν αντίθετοι στη σύγκληση μιας ενιαίας εθνικής Βουλής. Οι προεστοί, όντας ταυτόχρονα σημαντικοί κρίκοι στα οικονομικά δίκτυα της περιοχής, ασκούσαν επιρροή σε εκτεταμένες μερίδες του πληθυσμού της Πελοποννήσου. Η ανάδειξη των ενόπλων ως νέου, αποφασιστικού, πόλου ισχύος υποχρέωσε όμως τους προεστούς να συναινέσουν στην προοπτική «εθνικού κοινοβουλίου» και να ενταχθούν στην ενιαία διοίκηση των απελευθερωμένων περιοχών.

Με υπόβαθρο την ισχύ των ενόπλων αναδείχθηκαν δύο άλλα πολιτικά ρεύματα, πέρα από το συντηρητικό-ομοσπονδιακό: Μιλώντας σχηματικά, μπορούμε να τα περιγράψουμε ως τη *συγκεντρωτική-συντηρητική* τάση αφενός, υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, και τη *συγκεντρωτική-φιλελεύθερη* υπό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Το πρώτο από αυτά τα ρεύματα (η συγκεντρωτική-συντηρητική τάση) θεωρούσε απαραίτητο για την κεντροποίηση της εξουσίας τον περιορισμό των φιλελεύθερων θεσμών και του αστικού αντιπροσωπευτικού συστήματος που εισήγαγε η Επανάσταση, ενώ το δεύτερο (η συγκεντρωτική-φιλελεύθερη τάση) ήταν εκείνη που κυρίως προώθησε τους ρεπουμπλικανικούς-συνταγματικούς θεσμούς της περιόδου 1821-27. Οι πολιτικοί ηγέτες της τάσης αυτής, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και Θεόδωρος Νέγρης, σε συμμαχία αρχικά με τον Κωνσταντίνο Κωλέττη, κατάφεραν να συνενώσουν τους οπλαρχηγούς της Στερεάς, με την ένοπλη ισχύ των οποίων επιβλήθηκαν στις αντίπαλες τάσεις κατά τους δύο εμφυλίους πολέμους που ξέσπασαν στο ελληνικό κράτος την περίοδο 1823-1824.

11. Πώς διαμορφώνεται ταξικά η ελληνική κοινωνία μέσα από την επανάσταση;

Η Επανάσταση συμπύκνωνε σε κοινωνικό επίπεδο μια συμμαχία της αστικής τάξης (έμποροι μακρινών αποστάσεων, πλοιοκτήτες, προαγοραστές του προϊόντος αγροτών και οικοτεχνών, ενοικιαστές φόρων σε ευρύτερο περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο), των φιλελεύθερων διανοουμένων, των ενδιάμεσων στρωμάτων που είχαν ενταχθεί στις νέες υπό εξέλιξη αστικές σχέσεις (μεταξύ αυτών οι μικρού και μεσαίου βεληνεκούς έμποροι και προαγοραστές και άλλοι ενδιάμεσοι και τοπικοί πολιτικοί μεσολαβητές-προύχοντες), των αγροτών, των προλεταρίων (ναυτών κλπ.) και άλλων φτωχών στρωμάτων της εποχής, υπό την ηγεμονία της αστικής εθνικιστικής στρατηγικής και των φιλελεύθερων ιδεών του Διαφωτισμού.

Η ταξική αυτή συμμαχία εκφράστηκε μέσα από τις πολιτειακές μορφές που δημιούργησε η Επανάσταση (κυβέρνηση, Συνελεύσεις, εκλογικές διαδικασίες κλπ.), μέσα από τα ένοπλα σώματα, τις συνωμοτικές εταιρείες και τα κόμματα που αναδείχθηκαν κατά το τέλος των ένοπλων συγκρούσεων. Αν και η πάλη μεταξύ των ιδιαίτερων ταξικών συμφερόντων στο εσωτερικό της κοινωνικής αυτής συμμαχίας εκφράστηκε με πολλαπλές μορφές, εντούτοις εκδηλώθηκε πάντοτε διαμεσολαβημένα από την «ομογενοποιητική» λειτουργία του εθνικισμού, η οποία κυριαρχούσε τόσο στις

πολιτικές παρατάξεις όσο και στις πολιτικοστρατιωτικές συγκροτήσεις σε τοπικό επίπεδο (Πελοπόννησος – Στερεά – νησιά).

Εντούτοις, το ταξικό υπόβαθρο των αντιπαραθέσεων συχνά ερχόταν στην επιφάνεια. Για παράδειγμα, η ήττα της «ομοσπονδιακής τάσης» (των προεστών της Πελοποννήσου), είχε ως υπόβαθρο την αντίθεση της πλειοψηφίας των λαϊκών μαζών (αγροτών, ναυτών κλπ.) προς τους προύχοντες και τους άλλους τοπάρχες. Αυτή όμως η ταξική υφής αντίθεση δεν ήταν η μοναδική. Στο Μεσολόγγι τα κατώτερα και μεσαία στελέχη των ενόπλων είχαν συστήσει τη μη μυστική «Αδελφότητα των Φιλοδικαίων», για να ελέγχουν τις αυθαιρεσίες και τις καταχρήσεις εξουσίας των ανώτερων αξιωματούχων. Η Αδελφότητα έφτασε μάλιστα να αριθμεί περί τα 2.000 μέλη το 1825. Ανάλογη δραστηριότητα είχε και η μυστική «Εταιρεία της Αδελφότητας» στην Τριπολιτσά, στην οποία ανήκαν κυρίως τεχνίτες και επαγγελματίες.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο δημοκρατικός ριζοσπαστισμός των Συνελεύσεων (που αποτυπώνεται στη γλώσσα των Συνταγμάτων της εποχής) και των (μυστικών) εταιρειών εκφράζει σε μεγάλο βαθμό την ταξική δυναμική των λαϊκών τάξεων, η οποία έκρινε και την έκβαση των δύο εμφυλίων πολέμων, δημιουργώντας παράλληλα ποικίλες ανακατατάξεις σε κοινωνικό επίπεδο. Όπως συνέβη στην περίπτωση και άλλων αστικών-εθνικών επαναστάσεων, τέτοιες λαϊκές δυναμικές ηγεμονεύονται κατόπιν (και καταστέλλονται) από τη θεσμική-κρατική συγκρότηση της νέας εξουσίας.

Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι στις Συνελεύσεις και τις εταιρείες δεν είχε διαμορφωθεί οποιαδήποτε συνείδηση περί ταξικών συμφερόντων και αντιθέσεων, αυτές με τη δράση τους ενσωμάτωναν και *τάσεις που αμφισβητούσαν την πολιτική και πολιτειακή μορφή ύπαρξης του καπιταλισμού της εποχής: όχι απλώς το απολυταρχικό ή «περιορισμένα συνταγματικό» κράτος, αλλά επίσης και την αριστοκρατία του πλούτου και τους άρχοντες. Πρόκειται την εποχή εκείνη για διεθνές και όχι απλώς ελληνικό φαινόμενο. Στο επίπεδο αυτό, η πολιτική στράτευση του Λόρδου Βύρωνα, είναι χαρακτηριστική: ταυτόχρονα υπέρ του πρώτου εργατικού κινήματος των Λουδιτών στη Βρετανία, και υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης, στην οποία εντάχθηκε τον Ιούλιο 1823.*

12. Η λεγόμενη «εθνική ενότητα» πώς εξελίχθηκε στη διάρκεια της επανάστασης και – κυρίως – μετά το τέλος αυτής;

Η «εθνική ενότητα» είναι η προμετωπίδα της ιδεολογίας του κάθε εθνικισμού («οι Έλληνες όταν ομονοούν μεγαλουργούν» – και όχι μόνον οι Έλληνες, φυσικά). Αυτός είναι ο λόγος που η κατανόηση της Επανάστασης δεν μπορεί να βασίζεται κατά κύριο λόγο σε όσα μετά το πέρας της «εξήγησαν» οι πρωταγωνιστές της, δηλαδή στις αξιολογικές αποφάνσεις και τα «Απομνημονεύματα» των αγωνιστών ή των πολιτικών που πρωταγωνίστησαν στη διαμόρφωση του πρώτου ελληνικού κράτους. Διότι η εθνική διάσταση της Επανάστασης «επιβάλλει» στους πρωταγωνιστές να ενδύουν τις ιδιαίτερες πολιτικές ή προσωπικές τους στάσεις, τις πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις κλπ. με τη στολή του «εθνικού συμφέροντος» και του «τραυματισμού» της «εθνικής ενότητας» από τους εμφυλίους πολέμους, τα κόμματα, τις «προσωπικές φιλοδοξίες» (όλων των άλλων, πλην του εκάστοτε γράφοντος), κλπ. Η Επανάσταση μπορεί να αξιολογηθεί και να ερμηνευτεί, ως προς τον χαρακτήρα και τη δυναμική της, κατ' αρχάς από τους θεσμούς που δημιούργησε, από το καθεστώς που επέβαλε και, φυσικά, από τα επίσημα κείμενα που θέσπισαν τους οδηγητικούς δείκτες αυτού του καθεστώτος. Όλα αυτά

παραπέμπουν σε κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, αντιθέσεις και συμμαχίες, συγκλίνουσες αλλά συχνά και αποκλίνουσες στρατηγικές.

13. Ποιες είναι οι σημαντικότερες επιρροές – κοινωνικές και πολιτικές – της ελληνικής επανάστασης;

Η Ελληνική Επανάσταση διατηρεί επιρροές και αναλογίες με τις αντίστοιχου χαρακτήρα επαναστάσεις της εποχής (την Αμερικανική, τη Γαλλική ...). Από την άλλη μεριά όμως, μιλώντας και πάλι σε πραγματολογικό επίπεδο, η Επανάσταση διαμόρφωσε τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως είναι π.χ. η αρχική απουσία του θεσμού του αρχηγού του κράτους, τα οποία αρέσκονται να αποσιωπούν ή να απαξιώνουν πολλοί μεταγενέστεροι και σύγχρονοι «επίσημοι» ιστορικοί, για να συσκοτίσουν ακριβώς την αυθεντικότητα της Ελληνικής Επανάστασης, από την οποία αναδεικνύεται η επαναστατική δυναμική και πρωτοβουλία των μαζών και των επαναστατών ηγετών. Διότι τα δημοκρατικά-ρεπουμπλικανικά πολιτεύματα της περιόδου 1821-1827, προέκυψαν μέσα από τη «γείωση» των επαναστατικών ιδεών στις ανάγκες της ένοπλης απελευθερωτικής δράσης και τις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες στην επικράτεια του νέου κράτους. Μια αστική επανάσταση, εφόσον είναι ακριβώς επανάσταση, είναι φυσικό να έχει ορισμένες βασικές αρχές και στρατηγικούς στόχους όπου και αν ξεσπάσει, αρχές και στόχους γύρω από τους οποίους αναπτύσσεται η, αστάθμητη, δυναμική της.

Η απόπειρα απαξίωσης της Επανάστασης και δαιμονοποίησης των κομμάτων που αναδείχθηκαν από αυτήν από δημοσιολόγους και ιστορικούς, με το επιχείρημα ότι επρόκειτο για εκφράσεις ξένων επιρροών και εξαρτήσεων, δηλώνει ουσιαστικά τον φόβο και την απαξίωση των μαζών, τον φόβο μπροστά σε κάθε ενδεχόμενο επανάστασης. Όμως, τα κόμματα δεν διχάζουν ούτε διασπούν το έθνος, παρά τα όποια φαινόμενα. Τα κόμματα *ενοποιούν* μια διχασμένη από αντιτιθέμενα ταξικά συμφέροντα κοινωνία: διαμεσολαβούν, αμβλύνουν και εγγράφουν στο εσωτερικό του κράτους, με τη μορφή του «εθνικού συμφέροντος», τις ταξικές αντιθέσεις των εκμεταλλευτών και των υποκειμένων στην εκμετάλλευση, των εξουσιαστών και των εξουσιαζόμενων, των κυβερνώντων και των κυβερνώμενων. Στην Ελλάδα, αυτό το «εθνικό συμφέρον», η «εθνική στρατηγική» στην οποία τελικώς συνέκλιναν όλα τα κόμματα, δεν ήταν παρά η επέκταση των συνόρων του κράτους, η Μεγάλη Ιδέα όπως αργότερα ονομάστηκε, ο κατεξοχήν κοινός τόπος και πόθος του Έθνους και των αντιπροσώπων του.

14. Ποιος ήταν ο ρόλος της παρέμβασης των ξένων δυνάμεων στην επανάσταση και στη μορφή που τελικώς έλαβε το ελληνικό κράτος;

Αρχικά οι Μεγάλες Δυνάμεις, συνασπισμένες στην Ιερά Συμμαχία, παρέμεναν εχθρικές προς την Επανάσταση. Ελαφρώς διαφοροποιημένη ήταν μόνο Ρωσία, στον «παραδοσιακό» ρόλο της «προστάτιδας των Ορθοδόξων» (και όχι βεβαίως των επαναστάσεων). Όμως ανάμεσά τους υπήρχαν σημαντικές αντιθέσεις, για την όξυνση των οποίων η Επανάσταση έδρασε καταλυτικά.

Από την κοινή στάση των Δυνάμεων διαφοροποιήθηκε πρώτα η Βρετανία. Όταν η επαναστατική ελληνική κυβέρνηση κήρυξε στις 25/3/1822 ναυτικό αποκλεισμό των οθωμανικών λιμανιών, η βρετανική κυβέρνηση ανακήρυξε τη Βρετανία «ουδέτερη», πράγμα που σήμαινε ότι αναγνώριζε την «εμπόλεμη κατάσταση» (belligerency) μεταξύ

ελληνικών και οθωμανικών δυνάμεων, επομένως «αναγνώριζε» στο πεδίο αυτό την ελληνική Αρχή και το διεθνές στάτους της. Η ελληνική επαναστατική κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Μαυροκορδάτου αντιλήφθηκε σωστά, το αργότερο από το 1823, τις αντιθέσεις στο εσωτερικό της Ιεράς Συμμαχίας, με τη διαφοροποίηση της βρετανικής πολιτικής από το 1822, και μπόρεσε έτσι, το 1824, να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για τα εξωτερικά δάνεια του ελληνικού κράτους, ώστε να καταστεί δυνατή η χρηματοδότηση της εξελισσόμενης Επανάστασης. Τα δάνεια ήταν αναγκαία, διότι σύμφωνα με τα στοιχεία που εξέτασε η Β' Εθνοσυνέλευση στο Άστρος (30/3-18/4 1823), το ετήσιο έλλειμμα της επαναστατικής κυβέρνησης ήταν περίπου 24 εκατ. γρόσια: «σύνολον εξόδων 38,616,000 γροσίων απέναντι εσόδων 12,846,220 γρ.». Το έλλειμμα αυτό καθιστούσε ζωτική για τη συνέχιση του πολέμου τη σύναψη εξωτερικού δανείου.

Βεβαίως τα δάνεια δεν δόθηκαν από κυβερνήσεις αλλά από τράπεζες, πράγμα που σημαίνει καταρχάς ότι οι διεθνείς χρηματαγορές είχαν προεξοφλήσει ήδη τη βιωσιμότητα του ελληνικού κράτος. Σε αυτό έπαιξε ρόλο και η διεθνής οικονομική συγκυρία, ο πιστωτικός «πυρετός» της δεδομένης στιγμής, που διευκόλυνε τη σύναψη επισφαλών δανείων με μη επισήμως αναγνωρισμένα κράτη, όπως η Βραζιλία, η Χιλή, η Κολομβία και κατόπιν η Ελλάδα.

Από την περίοδο αυτή, της σύναψης των εξωτερικών δανείων, και μετά, οι Μεγάλες Δυνάμεις προεξοφλούσαν επίσης, πέραν των χρηματαγορών, την τελική παγίωση κάποιας μορφής ελληνικής κρατικής οντότητας και παρενέβησαν, σύμφωνα με τα γεωπολιτικά της συμφέροντα η καθεμία, για την επίλυση του «ελληνικού ζητήματος». Καθώς η απόβαση του αιγυπτιακού στρατού υπό τον Ιμπραήμ πασά στην Πελοπόννησο είχε οδηγήσει σε μια ιδιαίτερα αρνητική για την Επανάσταση εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων μετά το 1825, οι παρεμβάσεις των Δυνάμεων συνέβαλαν αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Με την ναυμαχία του Ναυαρίνου, στην οποία οι στόλοι των τριών Δυνάμεων (Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας) κατέστρεψαν τον αιγυπτιακό στόλο, στην ουσία τελείωσε ο επταετής πόλεμος με ήττα των Οθωμανών και των συμμάχων τους. Ταυτόχρονα βέβαια, η πολιτειακή μορφή και τα πρώτα σύνορα του ελληνικού κράτους καθορίστηκαν από τις Δυνάμεις. Στις 3/2/1830 υπογράφηκε το *Πρωτόκολλο του Λονδίνου* ανάμεσα σε Αγγλία, Γαλλία και τη Ρωσία, σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο βασίλειο και ορίστηκαν τα σύνορά της. Το 1832, με τη Συνθήκη του Λονδίνου οι τρεις Δυνάμεις όρισαν ως πρώτο βασιλέα της Ελλάδας τον δεκαεφτάχρονο πρίγκιπα Όθωνα της Βαυαρίας. Τα απολυταρχικά καθεστώτα που επιβλήθηκαν μετά το τέλος των εχθροπραξιών, αρχικά η καποδιστριακή δικτατορία και στη συνέχεια η απόλυτη μοναρχία, αποδείχθηκαν όμως βραχύβια, καθώς η δυναμική της πολιτικοποίησης των μαζών επέβαλε σύντομα (το 1843-1844) τη *συνταγματική* μοναρχία.

Συμπερασματικά, η Ελληνική Επανάσταση ξέσπασε στο εσωτερικό μιας ασταθούς και μεταβαλλόμενης διεθνούς συγκυρίας. Το ελληνικό κράτος που δημιουργήσε η Επανάσταση κατάφερε να εκμεταλλευτεί αυτή την αστάθεια των διεθνών συσχετισμών δύναμης, καίτοι, υπό την πίεση των στρατιωτικών εξελίξεων, τελικά υπάχθηκε σε αυτές. Όμως, κάθε ερμηνεία της εξέλιξης της Επανάστασης με βάση το σχήμα για την εξάρτησή της από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις δεν θα μπορούσε κατά κανένα τρόπο να συλλάβει την κύρια πλευρά των πραγμάτων: Την προκήρυξη της Επανάστασης στη βάση των μεταβαλλόμενων *κοινωνικών* σχέσεων στη Νότια και Κεντρική Ελλάδα, τις νέες πολιτικές και κοινωνικές πραγματικότητες που αυτή εγκαθίδρυσε, επιπλέον, την

αντιφατικότητα της εξωτερικής πολιτικής των Δυνάμεων στο ελληνικό ζήτημα και τα αντιτιθέμενα συμφέροντά τους στη νοτιοανατολική Ευρώπη.